

résztvevői. 1936 májusában a szegedi fiatalok kezdeményezésére megalakult Budapesten a Színháztudományi és Színpadművészeti Társaság. Programtervezete tulajdonképpen a kollégium színpadművészeti munkájának elméleti területeit foglalta össze és egészítette ki.

A politikai színház koncepciójának a tudomány területén a „magyarságtudomány” fogalomköre felelt meg. A húngarológia, a magyarsággal foglalkozó tudományokból összeálló nemzeti ön- és helyzetismeret-tudomány a Válasz ideológiai fegyvertárából származott. E koncepció kétségtelen nacionalizmusa németellenes volt, szellemi honvédelmet jelentett.

A kollégium közössége a színpadművészeti tevékenységet illetően 1937-ben térhetett vissza a gyakorlat területére. Ez év január 10-én Hont a budapesti Bethlen téri színházban a *Korunk színháza* című előadásán bejelentette a *Független Színpad* mozgalmának megindulását. Ez a színházi szakemberekből alakult közösség a Művészeti Kollégium szellemi örökségét kívánta tovább építeni. Célja egy olyan színház létrehozása volt, amelyet a közönség tart fenn és így független lehet a kapitalista vállalkozóktól. A mozgalom 1938 őszétől mint a *Magyar Munkaközösség* szervezetkezett színházi szakosztálya működött. A fasiszta színházkamarai törvény azonban lehetetlenné tette a további gyakorlati munkát.

1938 júniusában feloszlott maga a Kollégium is. Ennek egyik oka az volt, hogy a tagság számára — mint szervezet — teherré vált. A súlyosbodó politikai helyzet miatt egy-egy kollégiumi tag tevékenysége veszélyeztette volna az egész közösséget. A kollégium tagsága azonban továbbra is a szellemi-politikai élet küzdőterén maradt. Radnóti és Hont a KMP vezette kulturális munkában vett részt. Erdei, Ortutay, Tolnai és Reitzer a Márciusi Front balszárnyán tevékenykedett. Erdei 1939-ben a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője lett, Ortutay, Tolnai, Reitzer és Baróti részt vett a Kisgazdapárt „polgári tagozatának” megszervezésében. Gáspár Zoltán az antifasiszta polgári humanizmus egyik legnagyobb felkészültségű harcosává vált, s József Attila halála után a *Szép Szó* szerkesztője volt. Buday 1936-tól kezdődően főbbnyire külföldön tartózkodott, a világháború kitörése után Londonban maradt, s az 1940-es évek elején részt vett a londoni magyar antifasiszta emigráció munkájában. 1942-ben a tagság jó része csatlakozott a Történelmi Emlékbizottsághoz. Közülük hárman a faszizmus áldozatai lettek. Radnóti 1944-ben menetelt a bori munkatáborból az abdai tömegsír felé, Reitzer Béla munkaszolgálatosként pusztult el egy ukrajnai hadikórházban, Gáspár Zoltánt pedig német járőr lötte agyon 1945-ben, néhány nappal Budapest felszabadulása előtt. Megtartott hitvallássá vált az a program, melyet Radnóti Miklós a szegedi fiataloknak ajánlott *Kortárs útlevelére* című költeményében, a kollégium tagsága nevében, az alábbiak szerint fogalmazott meg:

*Gondold el! hogy ha lázadsz, jövendő
fiatal koroknak embere hirdet
s pattogó hittel számot ad életedről;
számot ad és fiának adja át
emlékedet, hogy példakép, erős fa
legyen, melyre rákúszhat a gyöngye növendék!*

Dr. Fehér István:

A népi demokratikus forradalom feltételeinek kérdéséhez

A népi demokratikus forradalom problematikájának kutatása az utóbbi évtizedekben mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban fellendült. Alkotó jellegű viták bontakoztak ki Magyarországon is a különböző intézetekben, tanszékeken, a Párttörténeti Közlemények, a Magyar Filozófiai Szemle, a Századok hasábjain.

A viták, a korábban s a közelmúltban megjelent tanulmányok elemezték a népi demokratikus forradalom fogalmát, tartalmát, stratégiai szakaszait, a forradalom magyarországi sajátosságait. Foglalkoztak továbbá az MKP vezető, irányító tevékenységével, a gazdasági átalakulás kérdéseivel, ezek jellegével, a népi demokratikus agrárfejlődés elvi kérdéseivel, a szövetségi politikával. Örvendetes továbbá, hogy

az utóbbi években jelentősen megnőtt azoknak a tanulmányoknak, kiadványoknak a száma, amelyek a felszabadulás történelmi körülményeit, majd az ezt követő népi demokratikus átalakulás, a szocialista fejlődés helytörténeti vonatkozásait elemzik, összegezik. E rövid korreferátumban arra törekedtem, hogy a viták anyagának ismeretében megkíséreljem felvázolni a forradalmi helyzet, a felszabadulás kérdését és kutatásaim helytörténeti adatait felhasználva összefoglaljam a kérdés lényegét.

A téma vizsgálatánál abból az ismert megállapításból kell kiindulni, hogy a népi demokratikus forradalom — így a hazánkban megindult forradalom is — szervesen összefügg a Komintern VII. kongresszusán megfogalmazott új politikai irányvonal alapján a kommunista pártok által irányított, a munkásosztály vezette tömegek második világháború alatti antifasiszta, háborúellenes, függetlenségi harcával. Ezeknek a harcoknak milyensége, szervezetsége, tömegméretei szoros kapcsolatban vannak

a forradalmi válság, a forradalmi helyzet kialakulásával, a forradalom belső feltételeinek létrejöttével. A tömegek magatartása természetesen hatott a fasiszta uralkodó osztályok uralmi helyzetére, befolyásolta hatalmuk pozícióit, elősegítette annak megrendülését, azaz válságának kialakulását. A tömegek aktivitása ugyanakkor számos egyéb tényezőtől is függött, többek között éppen az uralkodó osztályok hatalmának szilárdságától, vagy gyengeségétől, amelyet ismételt befolyásolt egy alapvető és döntő tényező, nevezetesen a háború menete. Másképpen fogalmazva, a második világháború menetében 1943 folyamán bekövetkezett döntő fordulat, a fasiszta Németországnak a keleti fronton elszenvedett vereségei, a Vörös Hadsereg sorozatos győzelmei és frontális támadásának kibontakozása, alapjaiban rendítette meg a fasiszta blokkot, s ez a körülmény — egyéb belső ellentmondások kiéleződése mellett — éreztette hatását a hátszágban is mind a „felül”, mind az „alul” lévő vonatkozásokban. A katonai vereségek a magyarországi uralkodó osztályok katonai, politikai válságának kialakulását is gyorsították.

A háború menetében bekövetkezett fordulat objektíve kedvezőbb feltételeket és lehetőségeket teremtett az ellenállási mozgalom kibontakozásához, a szélesebb antifasiszta összefogás megvalósításához. 1944 tavasza után, Magyarország német megszállásával, a korábban meglévő ellentmondások újjakkal egészültek ki, a helyzet még bonyolultabbá vált, s bár az ellenállás objektív lehetőségei kedvezőbbé váltak, szubjektíve ezek kibontakoztatása nehezebben volt megvalósítható. Ugyanakkor a fentiek mellett figyelembe kell venni néhány sajátosságot is. Így például azt, hogy az ország gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai feudális maradványokkal voltak terhesek, ami jelentős antif feudális feladatot állított a magyar munkásosztály elé. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a magyarországi fasizmus jellegzetességeit, nevezetesen bizonyos parlamentális keretek és formák fenntartását, azt a lehetőséget, hogy ha korlátozottan is, de baloldali ellenzéki pártok legálisan működhettek, ami természetesen párosult a kommunisták kíméletlen üldözésével. Ehhez kapcsolódik a több évtizedes sovíniszta, antikommunista, szovjetellenes, antiszemita propaganda és ideológia.

Utálnom kell arra is, hogy a fasiszta hatalmakhoz való csatlakozással elvesztette függetlenségét az ország, gyakorlatilag a német fasizmus „életterévé” vált, mégis az ország politikai, katonai, gazdasági leigázása és kifosztása — a német megszállás bekövetkeztéig — nem volt olyan nyílt, mint más országokban. A magyar uralkodó osztályok megőrizték látszatfüggetlenségüket, sőt a fasiszta Németország segítségével érték el az ország területi gyarapodását.

Ezek a viszonyok és körülmények természetesen hatással voltak a néptömegek politikai fejlődésére és magatartására, lassították Magyarországon a forradalmi válság érlelődését, a nemzeti felszabadító harc kifejlődését. Ezen túlmenően a fenti tényezők hatottak a középburzsoázia állásfoglalására, a burzsoázia meghatározott tömegeit is magába foglaló németellenes, antifasiszta, függetlenségi összefogás kialakulására. Mindezek a körülmények késleltették a forradalom belső, szubjektív feltételeinek létrejöttét.

Az elmondottak konklúziójaként megállapíthatjuk, hogy Magyarországon 1943 közepétől, 1944 tavaszától kezdődően a forradalmi válság jelei érlelődően voltak, ezek objektív feltételei kezdtek kialakulni, ugyanakkor a szubjektív feltételek létrejötte az előbbieknél sokkal vonatottabban haladt. Más népi demokratikus országokban Magyarországtól eltérően már felszabadulásuk előtt kialakultak a forradalom objektív és szubjektív feltételei, a forradalom is megindult. Miután Magyarországon a szubjektív feltételek késésben voltak, ezért a fasizmus szétverését, a forradalmi helyzet betetőzését a szovjet hadseregnek kellett elvégezni.

A magyarországi forradalmi helyzet kialakulásának ezen sajátosságából egyes kutatók azt a következtetést vonták le, hogy a Magyarországon 1944 végén kialakult történelmi szituációt nem lehet azonosítani a forradalmi helyzettel. A forradalmi helyzet és a forradalom problematikájánál, az 1944. évi őszi állapotokat azok jellegének helyes megítélése érdekében külön kell választanunk a két folyamatot — bár a kettő szervesen összekapcsolódik. *Lenin* 1915-ben írt: A II. Internacionálé csődje című munkájában a forradalmi helyzetre vonatkozóan a következőket állapította meg: „Nincs olyan marxista, aki kételkednék abban, hogy forradalom nem lehetséges forradalmi helyzet nélkül és hogy nem minden forradalmi helyzet vezet forradalomra. Melyek — általában — a forradalmi helyzet ismérvei?” — teszi fel *Lenin* a kérdést. A választ a következőkben adja meg: „Bizonyára nem tévedünk, ha a következő három fő ismérvre mutatunk rá: 1. Az uralkodó osztályok számára lehetetlenné vált uralmuk változatlan formában való fenntartása; a „felső rétegek” valamilyen válsaggal küzdenek, az uralkodó osztályok politikája válságba jutott, s ennek következtében rés támad, amelyen áttör az elnyomott osztályok elégedetlensége és forrongása...; 2. Az elnyomott osztályok nyomora és szenvedése a szokottnál nagyobb; 3. A tömegek aktivitása az említett okokból jelentősen fokozódik... Ezeknek az objektív változásoknak összességét nevezzük forradalmi helyzetnek.” (Kiemelés — F. I.)

Lenin ugyanakkor konkrét történelmi példákra hivatkozva arra is rámutat, hogy *nem minden* forradalmi helyzet vezet forradalomra: „... csak olyan helyzet vezet forradalomra — írja —, amikor a fentebb felsorolt objektív változásokhoz még egy szubjektív tényező is hozzájárul vagyis, amikor a forradalmi osztály forradalmi tömegakciókra képes, s e tömegakciók elég erősek, hogy a régi kormányhatalmat széttörjék...”

Az idézetből világosan kitűnik, hogy *Lenin* egyértelműen megkülönbözteti a forradalmi helyzetet a forradalomtól, s nyomatékosan hangsúlyozza: a forradalmi helyzet csak abban az esetben csap át forradalomba, ha egy elengedhetetlen szubjektív tényező is adott, nevezetesen: a forradalmi osztály és a tömegek képesek a régi államhatalom szétzúzására.

Ebben az összefüggésben vizsgálva a magyarországi 1944-es őszi helyzetet, a következőket állapíthatjuk meg: erre az időre világossá vált, hogy a német fasizmus elvesztette a háborút, nem tudja megvédeni szövetségeseit, amelyek egymás után ugrottak ki a háborúból. Ezek a hosszabb idő óta ható csapatok természetesen nem maradtak hatás nélkül a tömegek között sem, akiknek hangulatában és magatartásában részben az objektív helyzet változása, részben a tudatos antifasiszta erők aktív tevékenységének hatására 1944 őszen szintén lényeges változások következtek be. Az egyre gyakoribbá váló szerveztelen és ösztönös egyéni kezdeményezések, a tudatosan irányított akciók, a katonaság soraiban megnyilvánuló szökések, csoportos átállások a szovjet hadseregbe, a kiürítések és más háborús intézkedések megtagadása, a szabotázsakciók, a Magyar Kommunista Párt szeptemberi újjászerveződése, a két munkáspárt háborúellenes, az antifasiszta és a demokratikus átalakulást célzó 1944. október 10-i egységmegállapodása, a partizánharcok kibontakozása mutatják a tömegek aktivitásának „jelentékeny” növekedését. Mindezek a körülmények természetesen hozzájárultak az uralkodó osztályok válságának elmélyüléséhez.

Az elmondottakon túlmenően hangsúlyoznom kell továbbá azt, hogy miután 1944 szeptemberében a szovjet hadsereg megkezdte Magyarország felszabadítását, ez ked-

vezően befolyásolta a forradalmi erők helyzetét, a szubjektív feltételek további érlelődését.

Osszegezve e rövid fejtegetést, arra a megállapításra juthatunk, hogy Magyarországon 1944 végére objektíve kialakult a forradalmi helyzet. A szubjektív feltételek azonban, az ország német megszállása, a kommunisták illegitalitása és szervezeti erejük gyengesége következtében, a fokozódó terror, a Magyar Frontba tömörült antifasiszta erők egy részének következetlensége, ingadozó magatartása stb. miatt, — nem alakultak ki. A forradalmi helyzet teljessé válásához elengedhetetlenül szükség volt a szovjet hadsereg felszabadító segítségére.

A következőkben néhány szegedi eseménnyel illusztrálom a forradalmi helyzet érlelődését és létrejöttét.

Vizsgáljuk meg első tényezőként a szegedi vezető körök helyzetét és magatartását. A második világháború menetében bekövetkezett döntő fordulat után a szegedi **uralkodó körök** válsága is nagymértékben fokozódott. Ennek mélyüléséhez jelentősen hozzájárult a termelés nagyarányú hanyatlása, amelyet elsődlegesen a nyersanyaghiány idézett elő, de hozzájárultak ehhez az energiakorlátozások, a munkaerőhiány és a bombázások is. Ezek Szeged valamennyi jelentősebb iparágában éreztették a hatásukat, a textil-, a fafeldolgozó és a húsfeldolgozó ipar termelését pedig úgyszólván teljesen megbénították.

A magyarországi felszabadító hadműveletek megindulása után Szegeden is megkezdődött a vezető körök tagjainak, a fasiszta elnyomó apparátus képviselőinek a menekülése. Az Újszegedi Kendergyár tőkésai 1944. szeptember 22-én elrendelték és megkezdték a gyár gépparkjának leszerelését, elszállították a gyár árukészletét, munkásokat bocsátottak el. A szovjet hadsereg gyors előrenyomulása azonban megakadályozta a gépek elszállítását, ekkor a fasiszta egységek segítségével a gépekkel teli uszályt felrobantották és a Tiszába süllyesztették. A Szegedi Falemezgyár vezetői a lemezkészletet hasonló módon robbantották a Tiszába.

A **közigazgatási apparátus** tagjai már a német megszállás előtt, a polgármester utasítására tájékozódtak, hogy a hivatalokat hova lehet kitelepíteni, majd 1944. szeptember végén, október elején megkezdték Szeged kiürítési tervének végrehajtását. A Szegedi Kendergyár, az Újszegedi Kendergyár, a Központi Gáz- és Villamossági Rt., az Orion Bőrgyár igazgatói és tisztviselői karának nagy része elhagyta Szegedet. A város legfelsőbb vezetése körében is megmutatkozott a bomlás, a főispán október 8-án távozott, s a katonai egységek október 9-én elrendelték a város kiürítését.

Ugy gondolom, a felsorolt néhány példa kellőképpen szemlélteti, hogy a **szegedi uralkodó körök 1944 október elején** — tehát a felszabadulást közvetlenül megelőző időben — teljesen dezorganizálódtak, csődjük teljessé vált, s az elnyomó apparátus alapjaiban szétzúllott, szétesett. Mindennek következtében Szegeden ekkor már nem volt olyan erő, amely megakadályozhatta volna a forradalmi átalakulást.

A következőkben rátérek a második tényező ismertetésére, mégpedig a kommunisták által szervezett és irányított dolgozók harcának néhány példán keresztül történő bemutatására. A második világháború kezdeti szakaszában a szegedi munkásmozgalom vezetésében két tényező érvényesült. Egyrészt a kommunisták tevékenysége, másrészt a szociáldemokrata pártj vezetés befolyása. A kommunisták már a háború kezdeti szakaszában arra törekedtek, hogy közös akciók szervezésével egységesen sorakoztassák fel a dolgozókat a háborús terhek növekedése ellen. Munkájuk eredménye különösen a háború menetében bekövetkezett döntő fordulat után mutatkozott meg nagyobb mértékben. A kommunisták — a munkásegység megvalósítása érdekében — a béremelési mozgalmak szervezése, a röplapok terjesztése mellett tevékenyen részt vettek a különböző szakszervezeti csoportok, valamint a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének fejlesztésében. 1943 után ezek az akciók munkamegtadásokkal, az üzemekből való szökésekkel, szabatázsakciók végrehajtásával egészültek ki.

A háborús terhek fokozódása és a kommunisták tevékenysége következtében a szegedi, Szeged-környéki és Csongrád megyei parasztság is kifejezésre juttatta tiltakozását. Ezek a mozgalmak megnyilvánultak a Jurcsék-féle beszolgáltatási rendszer alapján kivetett beadások szabatálásában, az agrárproletáriátus munkamegtadásaiban. Utalhatunk továbbá arra is, hogy Csongrád megyében 1943 júliusában a beszolgáltatási előírások elmulasztása miatt 4000 gazda ellen indítottak büntető-eljárást.

A munkások és parasztok mozgalmait mellett — különösen 1943 közepétől kezdődően — a szegedi értelmiség köreiben is érezhető volt az antifasiszta erjedés. Megmutatkozott ez a kommunisták által az SZDP égisze alatt szervezett irodalmi este-

ken is. Így 1943. május 16-án a Tisza Szállóban *Kállai Gyula* József Attila Szegeden címmel tartott előadást, majd október 10-én Ady emlékestet rendeztek. Ezekben az antifasiszta esteken a munkások, parasztok, értelmiségiek képviselői együttesen vettek részt. Mindezek a tények azt mutatják, hogy a parasztság, a kispolgárság és az értelmiség legjobbjai kezdtek összefogni és együttműködni a proletariátussal, s 1943 végén, 1944 elején megfigyelhető a szegedi antifasiszta összefogás körvonalainak kialakulása.

A német megszállást követően azonban — 1944 április elején — Szegeden is megkezdődött a kommunisták, szociáldemokraták, a demokratikus, antifasiszta érzelmű munkások, polgárok letartóztatása és internálása. A kialakulóban levő, s egyre erősödő antifasiszta mozgalom a nagy veszteségek következtében megtorpant, s bár teljesen nem tört meg, az ellenállási tevékenység mégis nagymértékben leszűkült.

Az elhurcolt kommunisták és baloldali szociáldemokraták 1944 szeptember elején kiszabadultak a ricei internálótáborból, visszatértek Szegedre és azonnal hozzáfogtak a munka megindításához. A gyári munkásoknak megmagyarázták, hogy akadályozzák meg a rombolásokat; például a Szegedi Kendergyárban és a Dohánygyárban a munkások megvédték a berendezéseket a fasiszták pusztításaitól.

Ez a néhány adat azt hiszem bizonyítja, hogy a szegedi dolgozók tömegeiben tért hódított az antifasiszta harc szükségességének a felismerése, sőt vezetőik világosan látták a fasiszta rendszer összeomlásának elkerülhetetlenségét, s október elején kézsékes is voltak a forradalmi átalakítások megkezdésére.

Ezek után röviden kitérek a harmadik tényezőre, nevezetesen a Szeged felszabadulását követő gyors, forradalmi kibontakozás néhány jellemző vonására.

A kommunisták vezetésével a munkások és más demokratikus, antifasiszta erők már a felszabadulás napján — 1944. október 11-én — munkához láttak és néhány hét alatt jelentős eredményeket értek el. A dolgozók kezdeményezésére egymás után alakultak meg az üzemek bizottságok. Október 18-án a szabad szakszervezetek megtartották a 25 éves elnyomás utáni első szegedi nagygyűlést, ahol *Vas Zoltán* a kommunisták nevében felhívással fordult minden párthoz, társadalmi intézményhez az új demokratikus, szabad Magyarország megteremtése érdekében. A kommunisták október 18-án legálisan is megalakították pártszervezetüket, majd Szegedi Népakarat címmel lapot indítottak. A dolgozók beküldték képviselőiket a Városi Közigazgatási Bizottságba, majd október végén a Gázgyár, a Villanytelep, a Kefegyár, a fűrésztelepek, a gyufagyár, a dohánygyár stb. újra megkezdtek működni. Fokozatosan újjalakultak a szakszervezetek, a demokratikus pártok helyi szervezetei is. Mindezek azt mutatják, hogy a felszabadulás nyomán a munkásoknál, a kommunisták irányításával Szegeden is kibontakozott a forradalmi átalakulás.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a felszabadulás idejére Szegeden is teljessé vált a „felüllevők” válsága. Az objektív változások eredményeként október első hetére megérett a helyzet a népi demokratikus átalakulás megindulására. A dolgozó tömegekben kialakult a változások szükségességének a gondolata. Azonban szervezettségük elégtelensége, s a vezetőknek a legkritikusabb időben történő internálása megakadályozta a tömegeket abban, hogy már a felszabadulás előtt ütőképesen fellépjenek a fasiszta rendszer maradványaival szemben. A népi demokratikus átalakulás kialakult feltételeinek betetőzéséhez, a forradalmi változás megindulásához a szovjet hadsereg felszabadító szerepe vált szükségessé.

IRODALOM:

Lenin: A II. Internacionálé csődje (Összes Művek. 21. k. Szikra Kiadó, 1951.) — **Szabó Bálint:** Forradalmunk sajátosságai 1944—1948. (Kossuth Könyvkiadó, 1962.) — **Mód Aladár:** A népi demokratikus forradalom és a magyar demokrácia elvi és történelmi kérdései (Tájékoztató. M. M. Marxizmus—Leninizmus Oktatási Osztály. 1965. 3. sz.) — **Korom Mihály:** A népi demokratikus forradalom előfeltételeiről (u. o.) — **Szabó Bálint:** Forradalmunk jellegének és pártunk politikájának néhány kérdéséről (u. o.) — **Szabó Bálint:** Népi demokrácia és forradalomelmélet (Kossuth Könyvkiadó, 1970.) — **Fehér István:** A szegedi munkásság harca a második világháború idején (Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz.) — **Fehér István:** Adatok a szegedi parasztság második világháború alatti gazdasági, szociális helyzetéhez és küzdelmeihez (Acta Universitatis Szegediensis Sectio Scientiae Socialismi. Tomus II. Szeged, 1964.) — **Fehér István:** A szegedi munkásság szervezeti helyzete és felszabadulás első éveiben (Acta Universitatis de Attila József nominatae. Tomus V. Szeged. 1967.).